

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТИ ПРАВОТВОРЕННЯ

Костицький В.В., професор, доктор юридичних наук, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, **Костицька І.О.**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, зав. сектором Інституту законодавства Верховної Ради України

V. Kostytsky, I. Kostytska CIVIL SOCIETY AND RULE OF LAW AS LAWMAKERS

Prof. V. Kostytsky, LLD, academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, professor of the Taras Shevchenko National University of Kyiv; **I. Kostytska**, Candidate of Juridical Sciences, senior researcher, head of the sector of the Institute of Legislation of Verkhovna Rada of Ukraine (Ukrainian parliament)

***Анотація.** У статті досліджуються проблеми сучасного праворозуміння, визначається участь громадянського суспільства у творенні влади і права, здійснювані через систему представництва. При цьому громадянське суспільство розглядається як чотирьохсекторальна система, яка вторить систему представництва і систему права. Звертається увага на важливість морального джерела правотворчості і формування влади. Враховуючи важливість антропологічних підходів у сучасному праворозумінні відзначається значимість людського фактору у здійсненні влади, формуванні представницьких органів влади та розвитку права.*

***Ключові слова:** громадянське суспільство, система представництва, право, праворозуміння, правова держава.*

***Abstract.** The article deals with the issues of modern understanding of law, defines the role of the civil society in shaping power and law by means of the system of representation. At the same time, civil society is analyzed as the four-sectoral system, which reflects the system of representation and system of law. Attention is emphasized on the importance of the moral source of lawmaking and power formation. Taking into account the importance of anthropological approaches in modern understanding of law, the role of the human factor in realization of power, forming representative bodies and development of law is noted.*

***Key words:** civil society, system of representation, law, understanding of law, rule of law.*

Сучасне розуміння права обумовлене необхідністю як відповіді на виклики сучасної цивілізації, так і сформованим у громадянському суспільстві запитом на справжнє народовладдя та участь народу у правотворенні і формуванні влади. Право як феномен сучасної цивілізації, соціальне явище, володіє неперехідною цінністю, оскільки право не просто винахід, без якого важко уявити життя сучасного громадянського суспільства, право – доцільне, у праві закладений великий потенціал мети, цільового призначення, що і визначає соціальну цінність права, яка розкривається через призначення права як регулятора відносин у системі громадянського суспільства[1;2].

Громадянське суспільство є протилежністю суспільству традиційному. Традиційне суспільство засноване на ототожненні владних відносин і відносин власності, корпоративності і заздалегідь визначеного статусу членів цього суспільства тобто умов, за яких приватне і суспільне життя знаходиться у сфері державних інтересів і часто перебуває під державним контролем або державною опікою, зазнає постійного державно-правового впливу.

Згідно з концепцією трьох секторів громадянське суспільство як система структуроване на державний сектор (органи державної влади і місцевого самоврядування), приватний сектор (сфера бізнесу, виробництва, фінансів, торгівлі), третій сектор (недержавні громадські організації). Ймовірно, що тут доречно говорити про четвертий сектор, який охоплює корпоративні сегменти громадянського суспільства, у тому числі і неформалізовані, зокрема, професійні клуби, групи лобістського тиску, студентські навчальні групи, товариства пенсіонерів за місцем проживання та інші.

Попередні роздуми щодо розуміння права невідривно пов'язані із ще одним його визначенням: право є легітимізованим інтересом, результатом компромісу суспільних еліт, вираженого у партійних та корпоративних позиціях, концентрованого у правовій нормі, часто ухваленій законодавчим органом.

Саме тут закладений договірний зміст права сучасного суспільства, що не відкидає можливості розгляду права як результату договору народу та держави (Суспільного Договору), матеріалізованого у першу чергу у конституції країни. Таким чином, право є Суспільним договором.

Центральне місце у будь-якій системі та основною, ключовою ланкою функціонування будь-якої системи, є людина. Від людини залежить ефективність здійснення своїх завдань будь-якими інституціями. Особливе значення „людський фактор” має у діяльності органів влади, покликаних слугувати інтересам громадян, усього суспільства, відобразити їхні потреби та запити, у демократичній правовій, соціальній державі, якою статтею 1 Конституції України проголошено нашу країну.

Така вимога за сучасних умов є особливо актуальною у зв'язку зі спробами деяких вчених поставити під сумнів дієздатність сучасної держави, її спроможність упоратися з багатьма назрілими проблемами, забезпечити широку політичну участь народу у прийнятті значущих державних рішень тощо.

В умовах розвитку глобального громадянського суспільства провідна роль у системі публічної влади належить органам народного представництва, у яких першочергову роль відіграють самі представники народу – депутати. Таким чином, конкретна людина, народний представник стає центральною ланкою у здійсненні народовладдя.

З точки зору соціології права оптимальним суспільним життям є стан рівноваги та дотримання балансів між названими секторами громадянського суспільства. Такий ідеальний на нашу думку стан досягається із настанням ери правової держави, яка виявляється свого роду єдиним компромісом між етатичною державою минулого, яка вивищувалася над суспільством та контролювала його аж до втручання у приватне і сімейне життя, а також крайнім лібералізмом, що супроводжується проявами анархізму, війною секторів економіки, охлократичних способів здійснення влади та навіть зловживання правом.

Найбільшого розквіту ідеї правової держави [3], перш ніж вони стали надбанням політико-правової практики, набули в період зародження ранньокапіталістичних форм організації суспільного життя. Ці ідеї знайшли своє відображення у працях мислителів Просвітництва та представників німецької класичної філософії, пов'язувалися з необхідністю подолання монархічного абсолютизму, а далі, зокрема у Франції та США, появляються ідеї обмеження влади правом, відмови від монархічного устрою та переходу до республіканської форми правління.

Так, відповідно до уявлень Ж.Ж. Руссо держава у керується суспільним договором, який служить основою всіх прав, а метою її є встановлення загального блага[4]. У його працях бачимо перспективи утвердження народного суверенітету, розширення механізмів здійснення народовладдя, гарантованості громадянських свобод, концепції загальної волі як основи законодавчої діяльності тощо[5].

У творах німецьких мислителів XVII-XVIII ст. було проведено системний аналіз інститутів держави та права, висловлені застереження щодо теорії поліцейської держави з соціолого-правових позицій[5]. Так, В. Гумбольдт вважав, що держава повинна бути правовим установленням і охороняти права, максимально не втручаючись у приватне життя індивіда. Саме він висловив та обґрунтував ідею самообмеження державної влади за допомогою права[5] на доповнення до обмеження влади через систему народного представництва. Пізніше ці ідеї стали основою для ліберальних уявлень про право, а також і про державу, яка, як відзначав І. Фіхте, повинна відповідати за свою діяльність перед суспільством, інакше вона виродиться в деспотію[6].

Близькими до таких розуміння держави, яка не втручається у життя громадянського суспільства і справляє мінімальний вплив на інші його недержавні сектори, були погляди І. Канта, який справедливо вважається фундатором вчення про правову державу[5, 186].

Відзначаючи, що державна влада не повинна розглядатися як засіб для досягнення будь-яких завдань навіть з позицій “загального блага” [5, 188-191], в основі якого Т. Джеферсон вбачав рівноправність кожного громадянина, рівні особисті і майнові права та розпорядження ними[4, 401], І. Кант називав етатичну державу поліцейською, державою сваволі.

Громадянське суспільство, будучи результатом європейсько-американського розвитку, засноване на плюралізмі, в основі якого лежить принцип самовизначення особистості, гарантованості прав і свобод людини і громадянина, державно-суспільного партнерства.

Зрозуміло, що інші сектори громадянського суспільства повинні мати можливість здійснювати контроль за функціонуванням держави, яка навіть будучи правовою, продовжує залишатись дуже потужним і навіть небезпечним чинником суспільного життя, щось на зразок потенційного джерела підвищеної небезпеки, який схильний уневерівнювати соціальну справедливість.

У такій ситуації громадянське суспільство гостро потребує інструменту, який гарантував би рівновагу секторів громадянського суспільства та визначав стандарти суспільної діяльності та поведінки особи. Таким феноменами виявляються система народного представництва та право.

Від часів античної Греції та до XVII століття можливість того, що влада може здійснюватися ефективно не усіма громадянами, а лише з певної кількості їхніх представників, перебувала поза увагою теорії і практики демократії[10]. На думку Р. Даля, представництво не було винайденим демократами, а розвинулося як середньовічний інститут монархічного та аристократичного правління. Його джерела виявляються, передусім, в Англії та Швеції у вигляді зібрань, які скликалися монархами, а іноді знаттю, для вирішення важливих державних проблем: стягнення податків, війни, королівського спадкування тощо. Уже Дж. Локк стверджував, що воля більшості повинна формуватися «або між усіма, або між представниками, обраними ними», а Ш.-Л. Монтеск’є вважав, що оскільки у великій державі народ не може зібратися і управляти сам, то він повинен обрати своїх представників, щоб вони робили те, чого сам народ зробити не здатен[7].

Вже через кілька поколінь після Монтеск’є та Руссо представництво було широко визнане демократами і республіканцями як рішення, що зняло старі обмеження демократичної держави та перетворило демократію з учення, придатного лише для маленьких і нестабільних міст-держав, на концепцію, широко застосовувану для сучасних націй-держав. Англійський мислитель Дж. Мілль проголосив «систему представництва... головним відкриттям сучасної доби», в результаті якого «вирішення всіх проблем, і теоретичних, і практичних, буде знайдене»[7, 46].

Звісно, система представництва виникла не на порожньому місці та не як аномалія історичного розвитку, вона об’єднала у собі протягом усього періоду розвитку загальнодемократичні принципи та ідеї, досвід їхньої реалізації у практиці державотворення[8].

Втім, не вдаючись до дискусії з питання генези та ранніх форм представницької системи, зазначимо, що хоч станові зібрання часів Середньовіччя і можна вважати безпосередніми попередниками сучасних представницьких установ і системи представництва загалом, усе ж системи представництва як такої, що відображає все розмаїття структури і весь багатоманітний спектр інтересів суспільних верств та груп не існувало в Англії принаймні до середини 17 ст., у Франції та США – до кінця 18 ст., а в ряді західноєвропейських країн – узагалі аж до 19 ст.

Наукові дискусії довкола питання про час та умови народження представництва, з'ясування його сутності продовжуються і зараз. Практичне і теоретичне значення їх не викликає сумнівів. Через систему представництва громадянське суспільство отримує можливість не тільки формувати владу, але й здійснювати контроль за її функціонуванням і опосередковано брати участь у творенні права.

Отже, важливим питанням тоді стає з'ясування сутності і призначення права, яке має бути мірою добра і справедливості, рівною мірою для членів суспільства. Право проявляє себе як суспільний договір рівних особистостей. Тут об'єктивно постає питання про межі правового впливу на суспільство та особу, з чого логічно випливає питання про межі правового регулювання.

Однак громадянське суспільство саме існує як для обмеження егоїстичних антисоціальних поривів окремих осіб, так і для виконання тих загальних функцій по захисту і розвитку соціуму, на які сил стихійної комунікативної самоорганізації поки явно не вистачає. В таких умовах право виявляється важливим інструментом самоорганізації суспільства, яке розглядаємо із врахуванням концепцій секторальності суспільства.

Приходимо до висновку, що традиційне праворозуміння права потребує нових підходів. Одна із відповідей на це питання – пошук нової теорії права, здатної акумулювати набуті досягнення та запропонувати відповіді на поставлені вище проблеми. Такою може виявитися теолого-соціологічна теорія права, положення якої сформульовані автором впродовж останніх десяти років у ряді наукових праць.

Дійсно, важко не помітити, що особливість нинішнього етапу розвитку сучасної цивілізації полягає не тільки в тому, що постіндустріальну добу змінює інформаційна епоха, але і в тому, що процес бурхливих та стрімких змін охопив, крім економічної, ще й політичну, соціокультурну та духовну сфери[1,3]. За цих умов право – динамічне соціальне явище, яскравий феномен та незаперечна цінність сучасної людської цивілізації – так само переживає складний період трансформації, обумовлений значними змінами у розвитку суспільства, початком формування нового типу світового співтовариства, а також формуванням нового типу особистості з притаманним їй типом правосвідомості, світоглядними та ментальними настановами тощо[9].

Тому, пробуючи відповісти на питання, чим є сьогодні право, відразу зазначимо, що, як феномен суспільного розвитку, право не може бути визначене через єдине поняття з допомогою методологічних підходів, запропонованих якоюсь із сучасних теоретичних шкіл. Згадаємо, що Б.О. Кістяківський називав право бінарним маючи на увазі множинність поняття права. Як складний суспільний витвір право може бути зрозумілим і поясненим щонайменше через ряд його визначень.

Другим джерелом розвитку права є суспільство. Саме тут знаходимо багатозначність розуміння сутності права. Перш за все, право є моральним імперативом, в основі якого лежить Божественна воля і який визнаний, санкціонований державою та забезпечується нею. Аморальний закон приречений на суспільний негативізм, громадський осуд. Він не виконує однієї з основних функцій права – не формує правового порядку.

Саме моральний зміст визначає право як суспільне явище. Мораль – це система етичних цінностей, норм і правил поведінки особи, професійної групи або спільноти, політичної партії або громадської організації, суспільної групи чи класу; мораль – мораль одна із форм суспільної свідомості, ієрархічно упорядкована система загальноприйнятних у соціумі цінностей, а також система поглядів, норм, уявлень і оцінок, які регулюють суспільне життя та поведінку людини, регулятор суспільних відносин.

Суспільна мораль на відміну від індивідуальної, групової чи корпоративної моралі є феноменом вищого порядку. Це система цінностей та норм і правил поведінки, які визнаються усім суспільством або його переважною більшістю. На відміну від індивідуальної або групової моралі суспільна мораль є результатом загальносуспільного мовчазного консенсусу, результатом якого є визнання того, що є добром чи злом, чесним

чи нечесним, справедливим чи несправедливим, прийнятним чи неприйнятним[11]. Такі норми і уявлення «народжуються» і «живуть» у народі у вигляді традицій, ціннісних установок, загальноприйнятих правил, етичних імперативів. У них відтворюються Божественні начала норм індивідуального-суспільного життя. Тому мораль виявляється постійним джерелом «підживлення» права; із моралі право «черпає» потенціал міри добра і справедливості.

Список використаних джерел

1. Костицький В.В. Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія та українські реалії; Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи; Київ, 2003. – С. 42-65.
2. Глобальне громадянське суспільство як нова форма життя сучасної цивілізації. – Матеріали міжнародного круглого столу «Інформаційно-психологічна безпека людини, суспільства, держави: стан, проблеми та шляхи їх розв'язання» (Київ, 27-28 вересня 2010 р.). – К.: ТОВ «Легко Інк», 2010. – С.14–26.
3. Костицький В.В. Розподіл влади у правовій державі та соціально-нормативне закріплення ідеї свободи і демократії. – Соціологія права. – К., 2011 № 2. – С. 3–6.
4. История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Сост. и общ. ред. проф., д-р ист. наук Г.Г. Демиденко. – Х.: Факт, 1999. - С. 223.
5. История политических и правовых учений XVII-XVIII вв. / редкол.: Грацианский П.С. и др. – М.: Наука, 1989. - С. 116-129.
6. Тимошенко В.І. Правова держава: теоретико-історичне дослідження. – К.: Наукова думка, 1994. - С. 16.
7. Даль Р. Демократия и её критики. - М.:РОССПЭН, 2003. – С. 45-46.
8. Савельев В.А. Капитолий США: прошлое и настоящее. - М.: Мысль, 1989. – С. 275.
9. Костицький В.В. Проблеми ренесансу в сучасній теорії права. – Малий і середній бізнес. – 2009, № 1-2. – С. 3–10.
10. Костицька І.О. Питання правового статусу депутатів в теорії народного представництва. – К.:2007. – С. 4-5
11. Костицький В.В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави. Монографія, - Дрогобич:Коло, 2013. – 172с.

FINANCIAL SECURITY: LEGAL NATURE, STRUCTURE AND TYPES

Kostyuchenko O., *Doctor of Law, professor of Department of civil law and process University of the State Fiscal Service of Ukraine*

Костюченко О.Є. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА: ПРАВОВА ПРИРОДА, СТРУКТУРА ТА ВИДИ

Abstract: *On the basis of the fact that the financial safety is the new phenomenon for Ukrainian state, the determination of its legal nature is an actual task of legal science. This paper is devoted to the research of financial safety and its legal component. There are considered the modern scientific views of determination of the category financial safety to determine its characteristics and to identify the key features that should be a basis of legal regulation of financial safety in Ukraine. The problem of legal financial interest is separately considered as a core of the financial safety of all kinds. It is offered an author's view of the types of financial safety and their role in securing the economic independence and the independence of the state. The analysis of constitutional regulations gave reasons to affirm that the leading role in securing the financial safety in Ukraine belongs to the state through its authorities. State authorities that implement the state and regulatory powers create the legal conditions of support of the financial safety in the state and protection of legal financial interests of economic entities. There is offered the determination of financial safety in its legal aspect and characteristics of its legal nature in the article.*

Keywords: *financial safety, financial interest, legal financial interest, legal nature, economic entities.*

Анонсація: *Стаття присвячена дослідженню фінансової безпеки та її правової складової. Розглянуто наукові погляди щодо визначення категорії фінансова безпека з метою визначення її характеристики та виділення ключових ознак, які мають бути покладені в основу правового регулювання фінансової безпеки в Україні. Окремо розглядається проблема законного фінансового інтересу як стрижня фінансової безпеки усіх видів. Пропонується авторський погляд на види фінансової безпеки та їх роль у забезпечення економічної самостійності та незалежності держави. Державні органи, які реалізуючи державно-владні повноваження створюють правові умови підтримки стану фінансової безпеки в державі та захист законних фінансових інтересів економічних суб'єктів. В роботі обґрунтовано, що у правовому аспекті фінансова безпека – це стан, в якому економічний суб'єкт, реалізуючи економічну свободу здатний відповідально забезпечувати своє функціонування (існування) та захист власних законних фінансових*